

Dariusz Szpoper

Edward Woyniłłowicz i Mińskie
Towarzystwo Rolnicze –
 przyczynek do dziejów polskiej myśli politycznej
 w Cesarstwie Rosyjskim do 1914 roku

Wspomnienie postaci Edwarda Woyniłłowicza dla osób, które z pasją zgłębiają historię ziem tworzących niegdyś Wielkie Księstwo Litewskie, łączy się przede wszystkim z jego szeroką, wieloaspektową działalnością publiczną, tak na niwie politycznej, jak i społeczno-gospodarczej. Jednak w tej jakże wielkiej skali podejmowanych w końcu XIX i w pierwszych dekadach XX wieku przez niego działań Mińskiemu Towarzystwu Rolniczemu przypadła rola szczególna. Parafrazując, można by stwierdzić, że to przez nie i z niego wszystko się zaczęło, chociaż trzeba też pamiętać, że idea powołania takiej organizacji zainspirowała szlachtę litewską już w pierwszych latach panowania cesarza Aleksandra II, a zatem jeszcze w połowie XIX stulecia. Podjęty przez tego monarchę proces przebudowy ustroju społecznego Imperium Rosyjskiego w pełni odpowiadał aspiracjom politycznej elity Królestwa Polskiego, skupionej wokół osoby hrabiego Andrzeja Zamoyskiego, który wspólnie z grupą swych ideowych przyjaciół, poczynając od 1842 roku, wydawał periodyk zatytułowany „Roczniki Gospodarstwa Krajowego”, lansując na jego łamach hasła modernizacji podstawowej gałęzi gospodarki tego czasu – rolnictwa oraz przebudowy całej ekonomiki w wymiarze krajowym¹.

¹ S. Kieniewicz, *Dramat trzeźwych entuzjastów. O ludziach pracy organizacji*, Warszawa 1964, s. 63–64; R. Czepulis, *Myśl społeczna twórców*

Ziemiaństwu Siewiero-Zapadnowo Kraja działania te, a także fakt powołania z inicjatywy tego grona warszawskiego Towarzystwa Rolniczego przybliżyły publikacje wychodzącego w Wilnie pod redakcją Adama Honorego Kirkora „Kurier Wileńskiego”, w którym już w początkach stycznia 1858 roku zamieszczono statut stowarzyszenia, jak też zrelacjonowano w miarę syntetycznie przebieg pierwszego zebrania².

Mając w perspektywie rozwiązanie podobnych problemów, szlachta guberni zachodnich Cesarstwa Rosyjskiego niemalże równolegle w prowincjach południowo-zachodnich jak też na Litwie i Białorusi na przełomie 1859 i 1860 roku przystąpiła do powoływania do życia towarzystw rolniczych wzorowanych na analogicznej instytucji działającej od 16 stycznia 1858 roku w Królestwie Polskim i kierowanej przez Andrzeja Zamoyskiego³. Po raz pierwszy w Mińsku podniesiono ten problem publicznie podczas wyborów szlacheckich w październiku 1859 roku, zapraszając zarazem do tego dzieła przedstawiciele sąsiednich guberni litewskich: wileńskiej, kowieńskiej oraz grodzieńskiej, ustalając też, że siedzibą główną władz przyszłego Towarzystwa Rolniczego stanie się Wilno⁴. Powo-

Towarzystwa Rolniczego (1842–1861), Wrocław 1964, s. 9; T. Kizwalter, „Nowatorstwo i rutyny”. *Spółeczeństwo Królestwa Polskiego wobec procesów modernizacji (1840–1863)*, Warszawa 1991, s. 52–54; J. Jedlicki, *Obozy ideowe Królestwa wobec zmian społecznych*, [w:] *Przemiany społeczne w Królestwie Polskim 1815–1864*, red. W. Kula, J. Leskiewiczowa, Wrocław 1979, s. 476–477; także W. Grabski, *Historia Towarzystwa Rolniczego 1858–1861*, t. I, *Historia rozwoju rolnictwa i sprawy włościańskiej w pierwszej połowie XIX wieku*, Warszawa–Kraków 1904, s. 119–121.

² *Ustawa Towarzystwa Rolniczego w Królestwie Polskim*, „Kurier Wileński”, Wilno, 14 I 1858, nr 4, s. 28–29; kolejne części zamieszczono [w:] „Kurier Wileński”, Wilno, 17 I 1858, nr 5, s. 37–38; „Kurier Wileński”, Wilno, 21 I 1858, nr 6, s. 47–48; „Kurier Wileński”, Wilno, 24 I 1858, nr 7, s. 56; por. też *Pierwsze ogólne zebranie Towarzystwa Rolniczego w Królestwie Polskim*, Wilno, 1 IV 1858, nr 25, s. 213–215.

³ T. Padalica, *Korespondencja Kuriera Wileńskiego. Z Ukrainy dn. 25 stycznia 1860 r.*, „Kurier Wileński”, Wilno, 19 II 1860, nr 15, s. 159; także W. Grabski, op. cit., t. II, s. 10–11.

⁴ „List z Wilna, dat. 10 VI 1860 r.”, k. 111, rkps, sygn. 6760, Muzeum Narodowe w Krakowie, Biblioteka Czartoryskich.

łano także wówczas specjalną komisję do prac nad Ustawą Towarzystwa Rolniczego, w składzie: Kazimierz Skirmuntt, Bonifacy Krupski oraz Julian Karpowicz. Gremium to oparło się w swych pracach na statutach towarzystw rolniczych warszawskiego i gali-cyjskiego oraz uzyskało silne wsparcie ze strony marszałka gubernialnego szlachty wileńskiej Aleksandra Domeyki. Zgodnie z przepisami obowiązującymi w Rosji, projekt statutu musiał uzyskać sankcję cesarską, imperator zaś czynił to po przedstawieniu mu proponowanych rozwiązań prawnych przez ministra spraw wewnętrznych⁵. Wiosną 1860 roku udało się ostatecznie uchwalić treść tego aktu normującego strukturę organizacyjną i model działalności powoływanego litewskiego Towarzystwa Rolniczego, a finalnie 18 (30) maja 1860 roku podpisy pod nim złożyli przedstawiciele czterech guberni⁶. Skierowano też dokument na ręce generał-gubernatora wileńskiego Włodzimierza Nazimowa, by ten nadał mu bieg urzędowy i przekazał go do Sankt Petersburga, ale w obliczu zmieniającej się sytuacji politycznej w Siewiero-Zapadnom Kraje i jawnie już manifestowanej niechęci administracji rosyjskiej do wszelkich inicjatyw publicznych litewskiej szlachty najprawdopodobniej nie tylko nie dotarł on do leżącej nad Newą północnej stolicy imperium, ale w ogóle nie opuścił nawet Wilna, utonąwszy bez jakichkolwiek szans na realizację w kancelarii gubernatorskiej⁷.

Do koncepcji stworzenia w guberni mińskiej Towarzystwa Rolniczego powrócono w nowych, popowstaniowych realiach politycz-

⁵ E. Römer, „Dzienniki”, t. 5, R. 1860, k. 51, zapis z dnia 14 marca, rkps, sygn. BN IV 8724, Biblioteka Narodowa w Warszawie; J. Gieysztor, *Pamiętniki z lat 1857–1865*, t. I, Wilno 1913, s. 80; idem, *Litwa przed rokiem 1863*, Lwów 1888, s. 24; T. Snarski, *Przegląd rolniczy. Słowo wstępu z ogólnym pobieżnym poglądem na obecny stan gospodarstwa na Litwie*, „Kurier Wileński”, Wilno, 5 I 1860, nr 2, s. 13.

⁶ *Przegląd miejscowy. Wilno*, „Kurier Wileński”, Wilno, 20 V 1860, nr 40, s. 388; „Papiery Skirmunttów”, k. 10, rkps, sygn. 13817/II, Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu; „Dzieło o Litowskom obszczestwie sielskowo chazajstwa”, k. 42–43, rkps, sygn. F. 391, ap. 6, t. 1989, Litewskie Archiwum Historyczne w Wilnie.

⁷ E. Römer, „Rocznik na 1862 rok”, k. 142, zapis z dnia 28 października (8 listopada), rkps, sygn. F. 138–1777, Biblioteka Litewskiej Akademii Nauk w Wilnie; „Pismo korespondenta Hotelu Lambert z Kowna d. 24 III–5 IV

nych w drugiej połowie lat siedemdziesiątych XIX wieku. Tym razem jednak z inicjatywą taką nie wystąpili przedstawiciele autochtonicznego ziemiaństwa Mińszczyzny, lecz realizację tego projektu należy zawdzięczać osobie rosyjskiego działacza państwowego Lwa Sawicza Makowa (1830–1883), którego rodzina wywodziła się ze szlachty guberni charkowskiej. Na rozmaitych i różnorodnych szczeblach kariery urzędniczej dane mu było od marca 1863 roku uczestniczyć w realizacji ukazu Aleksandra II o obowiązkowym wykupie przez włościan na obszarze guberni wileńskiej, mińskiej, kowieńskiej i grodzieńskiej oddanych im w użytkowanie gruntów (ukaz z dnia 1 marca 1863 roku). W lutym 1875 roku Makow został oddelegowany z Petersburga na teren Królestwa Polskiego, do Warszawy i Siedlec, by z ramienia rządu nadzorować tam likwidację struktur Kościoła greckokatolickiego, a także od najprawdopodobniej końca sierpnia tego roku osobiście zaangażować się w proces przymusowego „zjednoczenia” chełmskiej diecezji unickiej z Cerkwią prawosławną. Ówczesny tajny radca Makow zalecał również, by oponujących przeciwko tym gwałtom unitów wywozić na wieloletnie zesłanie w głąb Rosji⁸. W listopadzie 1876 roku minister spraw wewnętrznych Aleksander Jegorowicz Timaszew powierzył mu, wbrew oporowi części rodziny cesarskiej, godność swojego „towarzysza” (wiceministra), po odejściu zaś z tego stanowiska 27 listopada 1878 roku Lew Sawicz Makow objął obowiązki kierownika resortu, by następnie od 19 lutego 1879 roku do 6 sierpnia 1880 roku, już w randze ministra spraw wewnętrznych, kontynuować zlecone mu przez imperatora zadania i czynić to dalej w latach 1880–1881 jako minister poczt i telegrafów. Życie twórcy Mińskiego Towarzystwa Rolniczego zakończyło się jednak w pełni tragicznie – oskarżany publicznie o korupcję nocą z dnia 27 na 28 lutego 1883 roku popełnił samobójstwo. Sekretarz stanu Aleksander Aleksandrowicz Połowcow zanotował na kartach swojego dziennika w ponie-

1962”, brak paginacji archiwalnej, k. 2 (dokumentu), rkps, sygn. 6762, Muzeum Narodowe w Krakowie, Biblioteka Czartoryskich; *Polska w roku 1860*, Lipsk–Paryż 1861, s. 13.

⁸ Szerzej o roli Lwa Sawicza Makowa w dobie likwidacji w Królestwie Polskim Kościoła greckokatolickiego pisze H. Dylałowa, *Dzieje Unii Brzeskiej (1596–1918)*, Warszawa–Olsztyn 1996, s. 135, 180.

działek 28 lutego 1883 roku: „O godzinie 11 przychodzi urzędnik policyjny poinformować, że mieszkający dwa domy dalej członek Rady Państwa Makow pozbawił się życia, idę do jego mieszkania, znajduję go na podłodze, w kałuży krwi, ubranym w szlafrok”⁹.

Ta tragiczna śmierć wysokiej rangi carskiego urzędnika w niczym nie przesądza jednak o jego roli w życiu publicznym guberni mińskiej, w której otrzymał skonfiskowane po 1863 roku majątki ziemskie, leżące w okręgu ihumeńskim, dobra Błonie (Marjengórka, Marino-Gorelino) i Nowosiółki (Nowoilki) o łącznej powierzchni 4180 dziesięcin¹⁰, na terenie którego to powiatu od 1878 roku przez okres trzech lat pełnił też funkcję sędziego pokoju¹¹.

Zarówno na kartach swoich wspomnień Edward Woyniłłowicz, jak też współcześnie badający dzieje Mińskiego Towarzystwa Rolniczego Roman Jurkowski podkreślają, że powołując do życia w 1876 roku to stowarzyszenie, Lew Sawicz Makow czynił to w przekonaniu, iż stanie się ono centrum rosyjskości w obrębie guberni mińskiej¹². Stąd też początkowo w szeregach członków Mińskiego Towarzystwa Rolniczego odnaleźć można było prawie wyłącznie przedstawicieli lokalnej biurokracji rosyjskiej, którzy najczęściej z przyczyn *stricte* koniunkturalnych, dbając o los własnej urzędniczej kariery, wspierali działania tak wysokiego rangą reprezentanta petersburskiej elity władzy. Doskonale zilustrował ten mechanizm właśnie Edward Woyniłłowicz, relacjonując pierwszy okres działalności Mińskiego Towarzystwa Rolniczego: „Minister, chcąc być

⁹ A. Połowcow, *Dziennik gosudarstwiennowo sekretarja w dwóch tomach*, t. I, 1883–1886, Moskwa 2005, s. 60, zapis z dn. 28 [lutego 1883 roku]; s. 70, zapis z dn. 11 [marca 1883 roku]; także patrz *Konstitucja grafa Loris-Melikowa*, London 1893, s. 41.

¹⁰ 1 dziesięcina = 1,092 ha.

¹¹ D.N. Sziłow, *Makow Lew Sawicz...*, [w:] idem, *Gosudarstwiennyje diejатели Rossijskoj impierii 1802–1917. Biobibliograficzeskij spravocznik*, S.[ankt]-Petersburg 2001, s. 393–395; także: idem, *Timaszew Aleksandr Jegorowicz...*, [w:] idem, *Gosudarstwiennyje diejатели...*, s. 648–649; L.J. Szepieliow, *Czinownyj mir Rossiji XVII–naczało XX w.*, Sankt Peterburg 2001, s. 29.

¹² E. Woyniłłowicz, *Wspomnienia 1847–1928, cześć pierwsza*, Wilno 1931, s. 39; R. Jurkowski, *Ziemiaństwo polskie Kresów Północno-Wschodnich 1864–1904. Działalność społeczno-gospodarcza*, Warszawa 2001, s. 179.

pionierem kultury rosyjskiej w Mińszczyźnie, w statucie towarzystwa się zastrzegł, że tylko osoby »rosyjskiego pochodzenia« [...] mogą być członkami towarzystwa. Że jego ekscelencja był inicjatorem, więc każdy, kto tylko nosił mundur, czuł się w obowiązku zapisywać się na członka. Raz, dwa razy do roku zwoływano ogólne zebranie, wnoszono na salę bronę drewnianą i sochę, aby dać pozór rolniczy świetnemu towarzystwu, z prezesów i członków rozmaitych »pałat« i »prysutswij« złożonemu. Panowie ci nic o rolnictwie nie myśleli, ani wiedzieli, wiedzieli tylko, że Lew Sawicz Makow tego chce i że W.I. Pawłow, marszałek gubernialny z nominacji, przyduje – to wystarczało”¹³.

Na rezultaty przyjęcia takiego, niezwykle statycznego modelu działalności nie trzeba było też specjalnie długo oczekiwać – w ciągu zaledwie dwóch pierwszych lat swojego istnienia dał się zauważyć funkcjonalny regres dotyczący wszelkich bez mała obszarów aktywności tej rolniczej li tylko wówczas z nazwy organizacji. Próbując temu stanowi rzeczy przeciwdziałać, ówczesny prezes Mińskiego Towarzystwa Rolniczego marszałek szlachty guberni mińskiej z nominacji, W.I. Pawłow, ziemianin z guberni tambowskiej, zaprosił do prac w strukturze tej organizacji lokalnych właścicieli ziemskich, uznając, że „nie można pracować korzystnie w kraju, ignorując siły krajowe”¹⁴. Jednocześnie w kręgach szlachty litewskiej narastało przeświadczenie, że jej udział w tego typu inicjatywach, wsparty zwłaszcza poczuciem profesjonalizmu, wysokimi standardami moralnymi, jak również przekonaniem, że jest się faktycznym gospodarzem tej ziemi, zaowocuje nie tylko rozwojem kultury gospodarczej, lecz także minimalizacją elementu rosyjskiego, i co więcej, pozwoli na odbudowę pod formalnym szyldem państwowej aprobaty, własnych form życia publicznego, zlikwidowanych w wyniku represji, które ogarnęły gubernie północno-zachodnie po klęsce powstania styczniowego¹⁵. Charakteryzując te lata, Aleksander Meyszto-

¹³ E. Woyniłłowicz, *Wspomnienia*, s. 39.

¹⁴ Ibidem, s. 40.

¹⁵ A. Żabko-Potopowicz, *Stulecie działalności ziemiaństwa polskiego 1814–1914*, Warszawa 1929, s. 75; S. Surzycki, *Rozwój wiedzy rolniczej w Polsce*, Kraków 1928, s. 198.

wicz z Pojocia w guberni kowieńskiej pisał: „Po roku 1863 szlachta nasza, pozbawiona dawnych przywilejów stanowczych i usunięta od służby państwowej, potrafiła jednak przedzierzgnąć się w stan rolniczy i utrzymać się u steru”¹⁶. Dodawał też, że „Towarzystwa Rolnicze miały zadania ściśle gospodarcze. Musiały one jednak z natury rzeczy bardzo rozszerzyć swe wpływy bowiem sprawy gospodarcze łączą się często z wielu zagadnieniami państwowymi oraz dlatego, że nie mieliśmy ani sejmików szlacheckich, ani ziemstw, i że T[owarzyst]wa Rolnicze stały się jedyną reprezentacją ziemiaństwa”¹⁷.

Podzielając ten tok myślenia politycznego i odpowiadając jednocześnie pozytywnie na wezwanie marszałka Pawłowa, w poczet członków Mińskiego Towarzystwa Rolniczego w 1878 roku wstąpili: Edward Woyniłowicz z Sawicz, były marszałek szlachty mińskiej z nominacji Leon Wańkowicz, Zygmunt Świącicki, Aleksander Skirmunt z Porzecza oraz Wiktor Świda¹⁸. W takim poszerzonym składzie Mińskie Towarzystwo Rolnicze przystąpiło do bardziej już aktywnej działalności organizując w latach 1881 i 1882 skromne wystawy zbożowe mające propagować jego nowe odmiany, a nadto zapoznać odwiedzających ze stanem gospodarki rolnej w Mińszczyźnie¹⁹. Pierwszą ekspozycją większego formatu była jednak wystawa rolnicza z września 1883 roku, której inicjatorem i wykonawcą był Tadeusz Janczewski. Wzięło w niej udział 75 wystawców,

¹⁶ A. Meysztowicz, „Kowieńskie Towarzystwo Rolnicze w latach 1900–1904”, k. 6, mszps, sygn. 15555/I, Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu.

¹⁷ Ibidem, k. 8.

¹⁸ E. Woyniłowicz, *Wspomnienia*, s. 40; patrz też L. Życka, M. Łęska, *Działalność powojeniowa Polaków na Ziemi Mińskiej. (Materiały i wspomnienia)*, Warszawa 1939, s. 131, które to autorki wymieniają jeszcze innych członków Mińskiego Towarzystwa Rolniczego, którzy weszli w jego szeregi w 1878 roku. Byli to: Stefan Wereszczaka, Aleksander Horwatt, Wiktor Ciundziewicki, Jan Kukiewicz, Edward Zdziechowski i „kilku innych”; R. Jurkowski, *Ziemiaństwo polskie*, s. 180, dodaje do tego grona także Melchiora Wańkowicza.

¹⁹ L. Życka, M. Łęska, op. cit., s. 131; R. Jurkowski, *Ziemiaństwo polskie*, s. 218.

rozdano 68 nagród, a odwiedziło ją aż około 7000 osób. Na kolejną wystawę Ministerstwo Spraw Wewnętrznych zgody jednak nie wyraziło²⁰. W 1888 roku Edward Woyniłłowicz został wybrany wiceprezesem Mińskiego Towarzystwa Rolniczego, chociaż *de facto* – jak stwierdzał – przyszło mu pełnić obowiązki prezesa, albowiem z urzędu funkcję tę sprawował aż do śmierci gubernator miński książę M.M. Trubecki. Pod rządami Woyniłłowicza Mińskie Towarzystwo Rolnicze wzbogaciło się też o okazały budynek położony przy ul. Zacharzewskiej, a zakupiony od hrabiego Karola Czapskiego, w którym ulokowało swoją główną siedzibę²¹.

Coraz częściej jednak Edwardowi Woyniłłowiczowi, z racji pełnionej funkcji, dane było reprezentować interesy własnego środowiska wobec władz rządowych. Jeszcze w 1881 roku, u kresu panowania Aleksandra II, wziął on udział jako przedstawiciel Mińskiego Towarzystwa Rolniczego w zjeździe okręgowym ziemstw w Smoleńsku, przedstawiając na tym forum zlecone mu kwestie kredytu hipotecznego i serwitutów²². Wybrano go też w charakterze zastępcy delegata z okręgu smoleńskiego, obejmującego gubernie mińską, mohylewską, smoleńską i kałuską, na wszechrosyjski zjazd ziemstw mający się odbyć w marcu 1881 roku w Petersburgu, traktowany przez opinię publiczną imperium jako załączek powołanej w przyszłości konstytuanty²³. W istocie rzeczy jednak miał ów zjazd spełnić rolę organu doradczo-konsultacyjnego, wykreowanego z inicjatywy hrabiego Michała Loris-Melikowa, któremu w zamyśle jego twórcy powierzono by współpracę z rządem w rozwiązywaniu istotnych problemów wewnętrznych cesarstwa. Koncepcja projektu Loris-Melikowa prowadziła do stworzenia administracyjno-gospodarczych i finansowych „komisji przygotowawczych”, w składzie których mieli znaleźć się zarówno przedstawiciele poszczególnych resortów, jak też administracji terenowej oraz samorządów: szla-

²⁰ R. Jurkowski, *Ziemiaństwo polskie*, s. 218–219.

²¹ E. Woyniłłowicz, *Wspomnienia*, s. 56–57; L. Życka, M. Łęska, op. cit., s. 135; M. Porowski, „Wspomnienia 1904–1918”, k. 5, rkps, sygn. 13542/II, Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu.

²² E. Woyniłłowicz, *Wspomnienia*, s. 41–43.

²³ *Ibidem*, s. 43–44.

checkiego i ziemskiego. Organem koordynującym o charakterze nadrzędnym miała stać się komisja ogólna, tworzona z grona pochodzących z wyboru przedstawicieli gubernialnych zgromadzeń ziemskich i samorządu miejskiego oraz osób kierowanych do jej składu przez lokalne organy administracji. Loris-Melikow przewidywał, że komisje przygotowawcze opracowywać będą projekty aktów normatywnych dotyczących różnorodnych sfer aktywności państwa i kierowane one będą do rozpatrzenia na forum komisji ogólnej. Instancją wyższą miała być Rada Państwa w gronie poszerzonym o grupę niektórych działaczy społecznych, która kierowałaby zaakceptowane projekty do rozpatrzenia przez monarchę. Wstępnie zaaprobowana przez Aleksandra II wersja tych rozwiązań upadła jednak po śmierci cesarza, już pod rządami jego następcy – Aleksandra III²⁴.

W swoich wspomnieniach Edward Woyniłłowicz zaznaczał, że wybrani w Smoleńsku delegaci opuszczali miasto z nadzieją zobaczenia się w Sankt Petersburgu w końcu marca 1881 roku, lecz już po zabójstwie Aleksandra II 19 marca tego roku gubernator poinformował go o odłożeniu zjazdu delegatów okręgowych na czas nieokreślony, sugerując zarazem, by nie udawał się do stolicy imperium²⁵.

Wiosną 1897 roku Edward Woyniłłowicz, wykorzystując moment zniesienia części ustawodawstwa wyjątkowego wprowadzonego po powstaniu styczniowym, podjął wraz z gronem działaczy Mińskiego Towarzystwa Rolniczego próbę reaktywacji zgromadzeń szlacheckich, nieodbywających się w guberni mińskiej od przełomu listopada i grudnia 1862 roku²⁶. Współ z Aleksandrem Skirmunttem z Porzecza 21 kwietnia 1897 roku przedstawił marszałkowi gubernialnemu szlachty mińskiej prośbę o zezwolenie na zwołanie zebra-

²⁴ W.P. Mieszczerskij, *Wspominanija*, Moskwa 2003, s. 570–571; L. Jaśkiewicz, *Carat i ziemstwa na przełomie XIX i XX w.*, Warszawa 1979, s. 21–24.

²⁵ E. Woyniłłowicz, *Wspomnienia*, s. 44.

²⁶ Szerzej D. Szpoper, *Pomiędzy caratem a snem o Rzeczypospolitej. Myśl polityczna i działalność konserwatystów polskich w guberniach zachodnich Cesarstwa Rosyjskiego w latach 1855–1862*, Gdańsk 2003, s. 538–540.

nia członków tego stanu pod jego przewodnictwem dla ułożenia i przekazania adresu dla cesarza, w którym zamierzano przekazać monarsze wyrazy hołdu w imieniu sygnujących go osób. Do inicjatywy tej przyłączyli się także Adam Jelski, hrabia Karol Czapski, Otton Bogdaszewski oraz Jan Kukiewicz. Gubernator miński nie zaaprobował jednak tej inicjatywy, argumentując, że obowiązujący od 1862 roku zakaz nadal trwa, ziemiaństwo może swoje intencje wyrazić imperatorowi poprzez osobę marszałka szlachty, co – jak pisał Woyniłłowicz – „zostało wykonane z 50 podpisami 23 maja 1897 roku, wykorzystując chwilę liczniejszego zjazdu szlachty na posiedzeniu Towarzystwa Rolniczego”. Była to jedna z prób odzyskania na drodze legalnej utraconego po 1863 roku *status quo*, chociaż – jak zaznaczał – „zawsze nas spotykała odmowa i niechęć administracji krajowej”²⁷.

Wydawało się jednak, że sytuacja polityczna uległa diametralnej zmianie po 17 (30) października 1905 roku, kiedy to Mikołaj II w wydanym przez siebie manifestie zapowiedział rozwój form życia parlamentarnego w Cesarstwie Rosyjskim. Ta powszechnie oczekiwana deklaracja spowodowała, że także liderzy Mińskiego Towarzystwa Rolniczego zdecydowali się sformułować i upublicznić na łamach wydawanego w Wilnie „Kuriera Litewskiego” program polityczny własnego stowarzyszenia, oscylujący wokół przesłania idei krajowej. Z założenia akcentując w sferze praw jednostki wartości liberalne, treść dokumentu kładła nacisk na potrzebę rzeczywistego równouprawnienia wszystkich narodowości, na respektowanie założeń szeroko rozumianej tolerancji religijnej i światopoglądowej, jak też na potrzebę afirmacji zasady wolności słowa, prasy, związków oraz zgromadzeń. Postulowano również wprowadzenie gwarancji nietykalności osobistej oraz mieszkania bez wyroku sądowego. Żądano dalej powszechnej równości wobec prawa, swobody nauczania w języku macierzystym, przy zastrzeżeniu powszechności i bezpłatności edukacji na szczeblu elementarnym. W tym duchu nawoływano też do zainicjowania prac na rzecz podniesienia zamożności i dobrobytu ludności wiejskiej, likwidując przy tym odrębność stanową ludności włościańskiej. Działacze Mińskiego Towarzystwa

²⁷ E. Woyniłłowicz, *Wspomnienia*, s. 50–51.

Rolniczego zwracali zarazem uwagę na konieczność zainspirowania działań mających rozwiązać problem braku ziemi na wsi, podkreślając jednocześnie nienaruszalność prawa własności prywatnej. W sferze praw politycznych godzono się z postępującym procesem równouprawnienia kobiet i ludności żydowskiej, jak też żądano przyznania autonomii dla ziem Litwy i Białorusi oraz reorganizacji Rady Państwa, a także nadania Dumie Państwowej kompetencji ustawodawczych²⁸. W dniu 11 (24) grudnia 1905 roku wydano ordynację wyborczą do I Dumy Państwowej, znacznie poszerzającą dotychczasowe założenia zawarte we wcześniejszej o kilka miesięcy wersji z 6 (19) sierpnia²⁹. Z kolei 20 lutego (5 marca) 1906 roku kilkoma aktami normatywnymi dokonano zmiany struktury i uprawnień funkcjonującej od 1810 roku Rady Państwa, nadając tej izbie te same kompetencje, w które wcześniej wyposażono Dumę Państwową. W jej składzie miało zasiadać 196 posłów, w połowie mianowanych przez cesarza, pozostali zaś byli wybierani w systemie korporacyjnym na okres 9 lat (co trzy lata $\frac{1}{3}$ składu ulegała odnowieniu) przez ziemskie zgromadzenia gubernialne, zebrania szlacheckie, radę handlu i przemysłu oraz duchowieństwo prawosławne Cerkwi Rosyjskiej³⁰.

W kwietniu 1906 roku Edward Woyniłłowicz uzyskał olbrzymią większość głosów mandat posła z wyboru z terenu guberni mińskiej do Rady Państwa³¹. W swoich wspomnieniach zanotował, że

²⁸ *Przed wyborami – program Mińskiego Towarzystwa Rolniczego*, „Kurier Litewski”, Wilno, 7 (20) X 1905, nr 31, s. 2.

²⁹ A.F. Smirnow, *Gosudarstwiennaja Duma Rossijskoj Impierii 1906–1917*, Moskwa 1998, s. 176; W.A. Demin, *Gosudarstwiennaja Duma Rosji (1906–1917): Mechanizm funkcjonowanijskaja*, Moskwa 1996, s. 19.

³⁰ Z. Jundziłł, *Ustrój polityczny Imperium Rosyjskiego*, Londyn 1949, s. 30; L. Jaśkiewicz, *Kwestia ustroju politycznego Rosji w I Dumie Państwowej*, [w:] *Słownika Szczyzna i dzieje powszechne, Studia ofiarowane Profesorowi Ludwikowi Bazylowowi w siedemdziesiąt rocznicę Jego urodzin*, Warszawa 1985, s. 38–39; A.D. Gradowski, *Naczata russkowo gosudarstwiennowo prawa, t. 2, Organy uprawlenij*, Moskwa 2006, s. 225–226; W.A. Demin, *Wierchniaja pałata Rossijskoj Impierii 1906–1917*, Moskwa 2006, s. 34.

³¹ R. Jurkowski, „*W epoce defensywy narodowej*”, *Działalność i poglądy społeczno-polityczne Edwarda Woyniłłowicza w latach 1878–1909*, [w:] *Pol-*

ta decyzja wyborców, chociaż nie była dla niego zaskoczeniem, to jednak niosła za sobą poważne przewartościowanie całej jego dotychczasowej aktywności, a przyjął ją w poczuciu powinności wypełnienia nałożonego nań, jako lidera krajowego ziemiaństwa, obowiązku. Jasno też eksplikował tezy swojej platformy wyborczej, deklarując, że „równie będę niezależny od wpływów znad Newy lub Moskwy, jak i od wskazówek znad Wisły”, i dodając, iż w swej działalności politycznej kierować się będzie wyłącznie własnym sumieniem i potrzebami kraju, którego jest reprezentantem³². Trzeba także dodać, że fakt wyboru do Rady Państwa Edwarda Woyniłłowicza jak też powierzenie mandatów z kurii ziemiańskiej do Dumy Państwowej na terenie Mińszczyzny wyłącznie Polakom³³ wywołało niezwykle negatywną reakcję skrajnej prawicy rosyjskiej³⁴.

W ostatnich miesiącach 1905 i w początkach 1906 roku w kręgach Mińskiego Towarzystwa Rolniczego dojrzewała idea stworzenia partii politycznej mającej reprezentować interesy zachowawczych kół ziemiaństwa guberni północno-zachodnich. Na szpaltach „Kuriera Litewskiego” pojawiły się nadsyłane przez bliskiego współpracownika Edwarda Woyniłłowicza Romana Skirmuntta z Porzecza położonego w powiecie pińskim dokumenty programowe projektowanego stronnictwa, odwołujące się do opublikowanego wcześniej programu politycznego Mińskiego Towarzystwa Rolniczego. *Expressis verbis* deklarowały one poszanowanie istniejącej państwowości rosyjskiej, chęć wspierania inicjatyw rządowych, zmierzając do modernizacji imperium, oraz zapowiadały utworzenie po wyborach w Dumie i Radzie Państwa odrębnego, składającego się wyłącznie z posłów z terenu guberni zabranych Koła Krajowego Litwy i Rusi, reprezentującego interesy wszystkich mieszkańców tego terytorium³⁵. W tej sprawie zabrał też głos Edward Woyniłłowicz, publi-

ska i Polacy. *Studia z dziejów polskiej myśli i kultury politycznej XIX i XX wieku. Księga pamiątkowa dedykowana profesorowi Romanowi Wapińskiemu*, pod red. M. Mroczyki, Gdańsk 2001, s. 153.

³² E. Woyniłłowicz, *Wspomnienia*, s. 114.

³³ *Ibidem*, s. 112.

³⁴ M. Porowski, *op. cit.*, k. 29.

³⁵ *Odezwa Stronnictwa Krajowego Litwy i Rusi*, „Kurier Litewski”, Wilno, 17 (30) XI 1905, nr 65, s.1; *Komitet Tymczasowy Stronnictwa Krajowego*

kując artykuł zatytułowany *Koło Polskie*, w którym apelował o stworzenie partii krajowej Litwy i Rusi o strukturze federacyjnej, jednoczącej „wszystkie inne partie, byleby na gruncie potrzeb miejscowych powstałe”³⁶. Jednocześnie przewidywał też dla odrębnego przedstawicielstwa parlamentarnego jednoczącego posłów do Dumy i Rady Państwa z obszaru Litwy i Białorusi istotną rolę koncyliacyjną przy rozwikływaniu spraw rosyjsko-polskich na forum rosyjskich izb państwowych³⁷. W Radzie Państwa Edward Woyniłłowicz objął też funkcję prezesa koła jednoczącego posłów z Litwy i Rusi oraz przewodniczył szerszej instytucjonalnej reprezentacji parlamentarzystów, zrzeszającej także delegatów z Królestwa Polskiego³⁸. Również w I Dumie Państwowej, zgodnie z dezyderatami płynącymi z kręgów Mińskiego Towarzystwa Rolniczego, utworzone zostało tzw. Koło Terytorialne, skupiające posłów z ziem byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego i utrzymującego w miarę ścisłe relacje z Kołem Polskim³⁹. Dnia 13 (26) czerwca 1906 roku „Kurier Litewski” opublikował program zasadniczy Koła Kresowego, całkowicie zbieżny z tezami politycznymi wypracowanymi w trakcie działalności Mińskiego Towarzystwa Rolniczego. Pewnym *novum* stało się żądanie wprowadzenia ustroju konstytucyjno-parlamentarnego opartego na pryncypiach demokratycznych, szeroka decentralizacja państwa, aż do autonomii włącznie, nienaruszająca jednak spójności państwa. Podkreślano ponadto potrzebę równouprawnienia języków miejscowych w życiu publicznym i traktowanie ich na równi z językiem państwowym w szkołach, wymiarze sprawiedliwości oraz w administracji. Żądano ponadto poszanowania niezależności hierarchów Kościoła rzymskokatolickiego w kwestiach religijnych. Program wskazywał także na funkcjonujący w poglądach członków Koła Terytorialnego dualizm w sprawie agrarnej – część tego *gre-*

Białej Rusi i Litwy – „Odezwa Stronnictwa Krajowego Białej Rusi i Litwy”, „Kurier Litewski”, Wilno, 11 (24) I 1906, nr 7–8, s. 1.

³⁶ E. Woyniłłowicz, *Koło Polskie*, „Kurier Litewski”, Wilno 11 (24) IV 1906, nr 80, s. 1.

³⁷ R. Jurkowski, „*W epoce defensywy narodowej*”, s. 153.

³⁸ E. Woyniłłowicz, *Wspomnienia*, s. 122–123.

³⁹ Z. Łuczkowski, *Koło Polskie w rosyjskiej Dumie Państwowej w latach 1906–1909*, Wrocław 1967, s. 35–38.

mium godziła się z radykalnym przymusowym wywłaszczeniem areałów będących własnością państwa i związków wyznaniowych, za odpowiednim odszkodowaniem, zlecając to zadanie samorządom ziemskim; pozostali zaś nie aprobowali tego rozwiązania, godząc się na przymusowe wywłaszczenie wyłącznie przy komasacji gruntów, regulacji serwitutów i likwidacji szachownic, także zakładając przy tym realną indemnizację⁴⁰.

Aktywność w Sankt Petersburgu oddalała jednak polityczną wizję stworzenia krajowej partii politycznej – do realizacji tej wizji powrócono dopiero w 1907 roku. Wstępne rozmowy w Mińsku Litewskim toczyli Roman Skirmuntt i Czesław Jankowski, konsultacje polityczne zaś dokonywały się w ramach posiedzeń Mińskiego Towarzystwa Rolniczego. Nowo tworzone stronnictwo miało być partią o charakterze konserwatywnym i budowaną w programowej opozycji wobec linii politycznej endecji. Inicjatorzy jego powstania zdecydowali się na zorganizowanie w dniach 17 i 18 czerwca 1907 roku w Wilnie spotkania przedstawicieli ziemiaństwa i inteligencji sześciu guberni: wileńskiej, grodzieńskiej, kowieńskiej, mińskiej, witebskiej i mohylewskiej, zapraszając do udziału w zjeździe osoby znane ze swych antyendecckich przekonań⁴¹.

Wzięło w nim udział ponad 30 osób, sam program partii podpisało jednak już tylko 23 zaproszonych, odmówili bowiem sygnowania go przedstawiciele guberni kowieńskiej, uznając za niecelowe uczestnictwo w *stricte* polskiej organizacji politycznej, jaką stało się powołane wówczas Stronnictwo Krajowe Litwy i Białorusi. Początkowo także odmówił wstąpienia w szeregi Stronnictwa główny inicjator jego powołania – Roman Skirmuntt, po pewnym czasie jednak wycofał się z tej decyzji, uznając, że być może jego obecność w tych szeregach przyczyni się do zmiany założonego modelu funkcjonowania partii⁴². Edward Woyniłłowicz natomiast objął funkcję prezesa

⁴⁰ *Koło Poselskie Litwy i Rusi. Program zasadniczy*, „Kurier Litewski”, Wilno, 13 (26) VI 1906, nr 130, s. 1.

⁴¹ D. Szpoper, *Sukcesorzy Wielkiego Księstwa, Myśl polityczna i działalność konserwatystów polskich na ziemiach litewsko-białoruskich w latach 1904–1939*, Gdańsk 1999, s. 30.

⁴² Idem, *Gente Lihuana, natione Lithuania, Myśl polityczna i działalność Konstancji Skirmuntt (1851–1934)*, Gdańsk 2009, s. 260.

Rady Stronnictwa Krajowego Litwy i Białorusi, podpisując się zarazem pod programem politycznym partii, akcentującym szczególną odpowiedzialność Polaków na ziemiach litewsko-białoruskich wobec innych nacji kraj ten zamieszkujących. Zastrzegano jednocześnie poszanowanie dla potrzeb narodów litewskiego i białoruskiego w zakresie swobodnego rozwoju w sferze politycznej i kulturowej, domagając się zarazem takiego samego traktowania na tej niwie Polaków na ziemiach litewsko-białoruskich. Podkreślając wartości chrześcijańskie niezbędne w życiu społecznym, Stronnictwo wyraziło nadzieję, że jego program w podobnym duchu zainspiruje inne partie narodowe powstałe w Siewiero-Zapadnom Kraje⁴³. Stronnictwo Krajowe okazało się jednak tworem w pełni nieefektywnym i efemerycznym, niepotrafiącym skutecznie zaistnieć na scenie politycznej⁴⁴, sam zaś Edward Woyniłłowicz, głównie zajęty problemami Mińskiego Towarzystwa Rolniczego oraz pracą w Radzie Państwa, niewiele czasu mógł poświęcić nowej partii, posiłkując się na tym polu Romanem Sikumunttem, Czesławem Jankowskim oraz dr. Tadeuszem Dembowskim⁴⁵. Na kartach swoich wspomnień poświęcił też tej inicjatywie zaledwie kilka zdań, w podsumowaniu ich zaznaczając, że „Stronnictwo Krajowe, przez prasę endecką okrzyczane, przez administrację miejscową niemile widziane, przez powstające z obu stron prądy nacjonalistyczne, w zaraniu swej działalności poderwane zostało i znikło bez poważniejszych śladów swego istnienia, aczkolwiek zasady przez nie postawione, zjawiały się stale na porządku dziennym w każdej tragiczniejszej chwili życia społecznego na kresach”⁴⁶.

Aktywność Edwarda Woyniłłowicza w strukturach Rady Państwa, w ramach której działał m.in. w komisji finansowej i agrarnej oraz komisji „o wydzwignięciu sił wytwórczych państwa”, trwała do 1909 roku⁴⁷. Ponieważ zmajoryzowanie personalnego składu repre-

⁴³ *Stronnictwo Krajowe Litwy i Białej Rusi – Program podstawowy*, „Głos Polski”, Wilno, 23 VI–6 VII 1907, nr 4, s. 1–3.

⁴⁴ D. Szpoper, *Sukcesorzy Wielkiego Księstwa*, s. 33–34.

⁴⁵ R. Jurkowski, „*W epoce defensywy narodowej*”, s. 154.

⁴⁶ E. Woyniłłowicz, *Wspomnienia*, s. 175.

⁴⁷ *Ibidem*, s. 165–166; R. Jurkowski, „*W epoce defensywy narodowej*”, s. 160.

zentacji guberni zachodnich w wyższej izbie państwowej przez przedstawicieli autochtonicznego ziemiaństwa raczej nie sprzyjało możliwości zawierania politycznych kompromisów z czynnikami rządowymi, w gronie posłów z wyboru do Rady Państwa pojawiła się koncepcja powierzenia w interesie kraju kilku mandatów Rosjanom. W dniu 11 czerwca 1909 roku posłowie z Litwy i Rusi sformalizowali ten pomysł w formie podjętej uchwały, popartej aprobującym stanowiskiem w tej kwestii reprezentantów Królestwa Polskiego. Swoimi podpisami treść dokumentu opatrzyli: hrabia Jan Olizar (gubernia wołyńska), hrabia Ksawery Orłowski (gubernia podolska), hrabia Aleksander Tyszkiewicz (gubernia kowieńska), Dymitr Korybut-Daszkiewicz (gubernia grodzieńska) oraz Edward Woyniłłowicz, wszyscy z terenu Litwy i Rusi, jak też Leopold Kronenberg, Eustachy Dobiecki, Antoni Napiórkowski i Stanisław Rotwana z Królestwa Polskiego⁴⁸. W sierpniu 1909 roku w Wilnie w mieszkaniu Józefa Montwiłła, podówczas posła do Dumy, kontynuowano narady w tej sprawie, sugerując, że najbardziej naturalnym rozwiązaniem byłoby powierzenie mandatu Rosjaninowi w jednej z guberni białoruskich, na terenie której dominowała własność rosyjska. Jednak wówczas zarówno Stanisław Łopaciński z terenu guberni witebskiej, jak i Władysław Woynicz-Sianożęcki z Mohylewsczyny nie wykazali woli realizacji uchwały z czerwca 1909 roku, co zmusiło Edwarda Woyniłłowicza do wycofania swojej kandydatury w nadchodzących wyborach do Rady Państwa, które miały się odbyć 10 września 1909 roku. Profesor Marian Zdziechowski i Roman Jodko optowali za powierzeniem mandatu posła z wyboru do Rady Państwa z guberni mińskiej hrabiemu Konstantemu Chreptowiczowi-Butieniewowi ze Szczors, prawnukowi po kądzieli ostatniego kanclerza Wielkiego Księstwa Litewskiego Joachima Litawora Chreptowicza, który zresztą wyraził pisemnie swoją aprobatę dla tego pomysłu, Edward Woyniłłowicz zaś, sam nie kandydując, preferował osobę właściciela ziemskiego ze Słuczyny, zdymisjonowanego pułkownika gwardii Mikołaja Kiriakowa,

⁴⁸ E. Woyniłłowicz, *Wspomnienia*, s. 168; Cz. Brzoza, K. Stepan, *Posłowie polscy w parlamencie rosyjskim 1906–1917, Słownik Biograficzny*, Warszawa 2001, s. 252–253.

jak pisał o nim Mieczysław Porowski, „lojalnego wobec Polaków”. Zgromadzeni w Sali Mińskiego Towarzystwa Rolniczego wyborcy zdecydowali się jednak na całkowicie inny wariant, powierzając godność posła z wyboru do Rady Państwa księciu Hieronimowi Druckiemu-Lubeckiemu z Nowegopola⁴⁹. Wybór tego ostatniego, jak się wydaje, nie tylko wysoce skomplikował i tak już drażliwe relacje z Rosjanami, skutkując wprowadzeniem niekorzystnych dla lokalnego ziemiaństwa rozwiązań legislacyjnych w kwestii ordynacji wyborczych do izb państwowych i samorządów ziemskich⁵⁰, ale dodatkowo obniżeniem prestiżu polskich deputowanych. Jak zanotował Mieczysław Porowski, obrady poprzedzające podjęcie takiej decyzji „były płytkie i nie na wysokim poziomie. [...] po długotrwałych debatach kandydatura Rosjanina odpadła: wybrano księcia Hieronima Druckiego-Lubeckiego (grafomana), który swój awans życiowy zawdzięczał jedynie swemu herbowemu tytułowi; Drucki-Lubecki wkrótce w swym pierwszym przemówieniu w Radzie Państwa się ośmieszył – dodawał Mieczysław Porowski – biorąc za »motto« – »*zemlja Boża i czełowiek Boży*« – zapamiętano mu to i nazywano w rosyjskich kołach poselskich »*bożjim czełowiekom*«⁵¹.

Po 1909 roku osłabła aktywność polityczna Edwarda Woyniłłowicza, jego działalność zaś koncentrowała się wokół spraw Mińskiego Towarzystwa Rolniczego. Wybuch pierwszej wojny światowej spowodował, że lider mińskiego ziemiaństwa znowu znalazł się w centrum lokalnych wydarzeń tego czasu⁵². Wydana 14 sierpnia 1914 roku przez głównodowodzącego armią rosyjską odezwa wielkiego księcia Mikołaja Mikołajewicza, w której ten członek domu cesarskiego Romanowych wzywał Polaków do wspólnej walki z teutońskim zagrożeniem, przypominając grunwaldzką Wiktorię i mgliście zapowiadając urzeczywistnienie świętego marzenia „ojców

⁴⁹ E. Woyniłłowicz, *Wspomnienia*, s. 168–169; M. Porowski, op. cit., k. 49–50; M. Drucka-Lubecka, „Krótki życiorys księżniczki Krystyny Druckiej-Lubeckiej”, k. 2, mszps, sygn. 90/XIV/2, Archiwum Zamoyskich z Włodawy, Archiwum Państwowe w Lublinie.

⁵⁰ E. Woyniłłowicz, *Wspomnienia*, s. 169.

⁵¹ M. Porowski, op. cit., k. 50–51.

⁵² E. Woyniłłowicz, *Wspomnienia*, s. 178.

waszych i dziadów”⁵³, spowodowała konieczność udzielenia oficjalnej odpowiedzi ze strony Mińskiego Towarzystwa Rolniczego⁵⁴. Woyniłłowicz zaznaczał, że wrażenie, które ten dokument wywarł, „było wprost odurzające: nikt od dawna tak nie przemawiał, myśleć nawet tak nie było dozwolonem. Każdy zupełnie słusznie rozumiał, że taka odezwa nie mogła być wydana bez najwyższej sankcji. Widocznem się stało, iż ważyć się muszą sprawy zbyt wielkiej doniosłości – pisał – kiedy się takie karty na stół kładą”⁵⁵. Pomimo tego jednak ziemiaństwo zrzeszone w strukturach Mińskiego Towarzystwa Rolniczego, wobec tak mało konkretnych obietnic zawartych w manifestie, zachowało znaczną rezerwę, zajmując dość chłodne stanowisko. Zdecydowano jednak na sformułowanie lakonicznego adresu do tronu, władze rosyjskie zaś zezwoliły, by widniał pod nim wyłącznie podpis prezesa Mińskiego Towarzystwa Rolniczego. W jego treści odwoływano się do wspomnienia 1410 roku i bitwy pod Grunwaldem, wygranej przez połączone siły polsko-litewsko-ruskie, które zahamowały podbój Słowiańszczyzny przez germańskie rycerstwo, dając możliwość samoistnego rozwoju narodom słowiańskim, prosząc Mikołaja II, by narody jego imperium po zwycięstwie nad Rzeszą Niemiecką mogły 500 lat później oczekiwać tego samego. Jak zanotował Edward Woyniłłowicz, „Prawie dosłownie tak samo brzmiała odpowiedź cesarza”⁵⁶. Jednak wszystkie rozbudzone nadzieje, „do których dawała z początku asumpt odezwa W.[ielkiego] Ks.[sięcia] topniały powoli wobec nieprzejednanego stanowiska władz państwowych do wszystkiego co polskie, szczególnie na kresach i wobec zachowywania się władz rosyjskich okupacyjnych w Galicji”⁵⁷.

⁵³ *Odezwa Naczelnego Głównodowodzącego wojskami Jego Cesarskiej Wysokości Wielkiego Księcia Mikołajewicza do Polaków, dat. S[ankt] Petersburg, 14 sierpnia 1914 roku, [w:] Księga tęczowa Polaków, Zbiór dokumentów niedyplomatycznych od 8 sierpnia 1914 do 4 kwietnia 1915 r., Warszawa 1915, s. 17.*

⁵⁴ E. Woyniłłowicz, *Wspomnienia*, s. 178–179.

⁵⁵ *Ibidem*, s. 178.

⁵⁶ *Ibidem*, s. 179.

⁵⁷ *Ibidem*, s. 190.

Wydarzenia Wielkiej Wojny, upadek Imperium Rosyjskiego, kolejne rewolucje i działania wojenne spowodowały, że aktywność polityczna Edwarda Woyniłłowicza w realiach odtwarzającej się po 1918 roku polskiej państwowości wkroczyła na inne tory, które wychodzą jednak poza ramy tego studium.

Abstract

Edward Woyniłłowicz and the Minsk Agrarian Society – notes on the history of the Polish political thought in the Russian Empire until 1914

The essay commemorates the political activities of Edward Woyniłłowicz, regarded as one of the main creators of public and economic life of the local gentry on the territory of the Grand Duchy of Lithuania at the end of XIX and the beginning of XX centuries.

In the first part the Author depicts the idea of agrarian societies which were a form of gathering and uniting of the Polish gentry. They were brought into life in 1858 in the territory of the Polish Kingdom and then spread to other Polish lands as well as to the eastern provinces, reaching Belorussia and Lithuania (1860). The idea was taken up by a Russian government official, Lew Sawicz Makow, who set up the Minsk Agrarian Society in 1876 with the aim of providing a centre of a Russian culture and politics in the Minsk province. Edward Woyniłłowicz joined the Minsk society in 1878 and since 1888 worked as its vice-president and the de facto leader.

The second part of the essay focuses on the political and other public interest activities of Woyniłłowicz. Only under Nikolaus II the associated gentry began to create its own political programme, built around the “national doctrine” and promoting the values of liberalism, democracy and Christianity as well as calling for the autonomy of Lithuania and Belorussia in the Russian Empire. In 1906 Woyniłłowicz was elected as a representative of the Minsk province to the State Council. Until 1909 he undertook to strengthen the position of the local (Belorussian and Lithuanian) intelligence and land-owners in their relations with the Russian Empire and the Polish Kingdom. His political activities focused on the creation of the National Party of Lithuania and Belorussia. The party, albeit not very successful, promoted the cultural and political autonomy of Lithuanians,

Belarusians and Poles who all co-habited the eastern provinces. As the State Council member, Woyniłłowicz concentrated his efforts on the area of finances and farming business, and later he continued his activities within the framework of the Minsk Agrarian Society (until 1914).

Keywords: Edward Woyniłłowicz, Minsk Agrarian Society, Polish political thought, Russian Empire